

بررسی معادل‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در قرآن: مطالعه موردی مترجمان

(موسوی همدانی، الهی قمشاهی، خرمنشاهی، فولادوند، انصاریان، آیتی)^۱

فاطمه قربانی لاکتراشانی^۲ و حبیب‌ا. حلیمی جلودار^۳

چکیده

برابری معنایی و گزینش برابر نهادهای مناسب در ذیل واژگان و عبارات، از جمله موضوعاتی است که در ترجمه متون باید مورد توجه قرار گیرد. رجوع مترجم به تفاسیر مختلف و انتخاب مناسب‌ترین دیدگاه تفسیری در ذیل آیات و نیز در نظر گرفتن سیاق واژگانی، سبب ارائه ترجمه‌ای دقیق و صحیح از کلام خداوند می‌گردد. ماده (ح س ب) با بسامد نسبتاً بالا و در طیف متعدد معنایی در قرآن به کار رفته است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی به بررسی ترجمه‌های ذیل آیات شامل عبارات «بَغَيْرِ حِسَابٍ» پرداخته و با توجه به منابع لغوی و تاریخی و تأمل بر سیاق و ساختار آیات مورد نظر، برابر نهادی دقیق‌تر ارائه و ائتان تراجم (فولادوند، آیتی، الهی قمشاهی، موسوی همدانی، انصاریان) را مورد توجه قرار داده‌است. نتیجه حاصله اینکه غالب مترجمان فوق، در ارائه ترجمه (بغیر حساب) از برابر نهاد دم‌دستی (بدون حساب) استفاده نموده و با وجود تعدد معنایی این عبارت در آیات مختلف، معادل دقیقی برای آن اتخاذ ننموده‌اند. ترجمه الهی قمشاهی، نسبت به سایر ترجمه‌ها در معادل‌سازی دقت بیشتری به کار برده است. معادل‌های مدنظر عبارت (بغیر حساب) شامل «کثرت»، «بدون حساب و کتاب»، «بدون عوض خواهی»، «خارج از محاسبات مادی» بوده که به فراخور معنای رزق و عطا در آیه و نیز با توجه سیاق آیات قابل استنباط می‌باشد.

واژه‌های راهنما: «بَغَيْرِ حِسَابٍ»، ترجمه، حساب، رزق، غیر، قرآن

۱. این مقاله در تاریخ ۱۴۰۰/۱۲/۰۲ دریافت شد و در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۰۱ به تصویب رسید. مستخرج از رساله

پسادکتری با عنوان «بررسی رویکرد معامله در سنجش اعمال در قرآن» می‌باشد.

۲. دانشجوی پسادکتری علوم قرآن و حدیث از دانشکده الهیات دانشگاه مازندران، ساری، ایران؛ پست

الکترونیک: f.qrb2017@gmail.com

۳. نویسنده مسئول: دانشیار گروه الهیات و معارف اسلامی دانشکده الهیات دانشگاه مازندران، ساری، ایران؛ پست

الکترونیک: jloudar@umz.ac.ir

۱. مقدمه

درک مقوله محاسبه و سنجش اعمال در آیات که رابطه جدی با سعادت انسان دارد، از طریق مطالعه‌ای روشمند و درخور قرآن، ممکن است. بررسی سیاق آیات، توجه به کاربردهای مختلف واژگان در قرآن، احصای معنای دقیق لغت و نیز گزینش برابرنهادی مناسب، روندی علمی است که باید در تعامل با آیات مورد توجه مفسران و مترجمان قرار گیرد.

عبارت «بَغْيِرِ حِسَابٍ» از مشتقات ماده (ح س ب) می‌باشد که ۷ بار (عبدالباقی، ۱۳۶۴، ص. ۲۰۰) در آیات تکرار شده است. ترکیب «بَغْيِرِ» با سایر واژگان در ترجمه آیات، در معنای لای نفی دانسته شده، ولی در ذیل آیات شامل عبارت «بَغْيِرِ حِسَابٍ»، از تعدد معنایی برخوردار است. هدف اصلی در پژوهش پیش‌رو، توجه دادن مترجمان و نیز مفسران به اهمیت گزینش معنای صحیح برای عبارت «بَغْيِرِ حِسَابٍ» است. تساهل در گزینش معادل‌های معنایی، می‌تواند اثرات نامطلوبی در انتقال مفاهیم به مخاطبان داشته باشد؛ به ویژه آنکه مخاطبان عوام، نوعاً بیش از تفسیر به ترجمه مراجعه می‌نمایند، لذا مترجم باید تأملی بر ابعاد معنایی و نیز دیدگاه‌های تفسیری داشته و با گزینش کوتاهترین واژه و یا عبارت، دقیق‌ترین مفهوم را انتقال دهد؛ به نحوی که سبب تغییر و اصلاح نگرشی مثبت در فرد گردد. سوالات مطرح در پژوهش شامل موارد زیر می‌باشد:

۱- ابعاد معنایی (بَغْيِرِ حِسَابٍ) در قرآن چه بوده و همنشینی این عبارت با واژگان (رزق، غیر) دارای چه ابعاد معنایی است؟

۲- آیا در ترجمه‌های مدنظر پژوهش، برابرنهادهای ذیل عبارت (بَغْيِرِ حِسَابٍ)، از اتقان و دقت لازم برخوردار می‌باشند؟

که به روش توصیفی-تحلیلی به آن‌ها پاسخ خواهد داد.

۲. پیشینه

۲-۱. مبانی نظری

۲-۱-۱. حساب

لغویان مادهٔ «حسب» را در استعمال عدد دانسته (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق.، ص. ۲۳۲) و آن را در مفهوم اندازهٔ چیزی (ابن‌سیده المرسی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۴۹۳)، شمردن (مصطفوی، ۱۳۶۸ش.، ج. ۲، ص. ۲۱۰)، کرم، شرف، تقوا (فراهیدی، ۱۴۱۰ق.، ج. ۳، ص. ۱۴۸؛ ابن‌منظور، ۱۴۰۴ق.، ج. ۱، ص. ۳۱۰) معنا نموده‌اند.

حساب در معنای اشراف، اطلاع، دقت به قصد طلب کردن و رسیدگی نمودن به امری است (مصطفوی، ۱۳۶۸ش.، ج. ۲، ص. ۲۱۱) و از این جهت از این واژه در معاملات استفاده می‌شود که در محاسبه، چیزی نقصان یا زیاده نمی‌گردد و به اندازه و کفایت است. (حسینی‌زبیدی، بی‌تا، ج. ۱، ص. ۱۴۹) همچنین این واژه در معنای ظن و گمان (مصطفوی، ۱۳۶۸ش.، ج. ۲، ص. ۲۱۰؛ طریحی، ۱۳۷۵ش.، ج. ۲، ص. ۴۰) می‌باشد. بنابراین معنای واحد در این ریشه، نظارت و اطلاع به منظور آزمایش است که با خود، دقت در سنجش و واریسی را به همراه دارد. شمردن نیز، مقدمه و وسیله‌ای برای شناخت و آزمایش است.

از مشتقات مادهٔ (حسب) در معانی شامل شمارش: «وَلَتَعْلَمُوا عَدَدَ السَّيِّئِينَ- وَالْحِسَابِ» (اسراء/۱۲)، دادگری و حسابرسی: «أَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ» (انبیاء/۱)، کافی و بسیار: «جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا» (نبا/۲۷)، ظن و گمان: «أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ- يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ» (عنکبوت/۲) استفاده شده است. همچنین حساب و نظم‌تکوینی حاکم بر عالم: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ» نیز از موارد کاربرد این ماده در قرآن می‌باشد. (ابن‌سیده المرسی، بی‌تا، ج. ۲، ص. ۴۹۳)

عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» نیز در معانی چون عوض و استحقاق، بی‌شمار و یا بیشتر از استحقاق

(راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق.، ص. ۲۳۲) و یا بدون حساب‌کشی بهره برده است.

۲-۱-۲. غیر

«غیر» از حروف معانی و در مفهوم نفی است (ابن منظور، ۱۴۰۴ق: ج ۵، ص ۴۰). اصل «غیر» بر معنای «سوی» است و اعم از مفهوم مقابل و ضد است. «غیر» به دو معنا کاربرد دارد: یکی صلاح، اصلاح و منفعت و دیگری بر اختلاف دو شیء تأکید نموده و از این رو لازم است تا به چیزی اضافه شود. (ابن منظور، ۱۴۰۴ق: ج ۵، ص ۴۰؛ مصطفوی، ۱۳۶۸ش: ج ۷، ص ۲۹۳)

از کاربردهای «غیر» در قرآن در اثبات مفهوم «الَّا»: «هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ» (فاطر/۳) (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص ۶۱۸؛ مصطفوی، ۱۳۶۸ش: ج ۷، ص ۲۹۳)، در معنای تحول و تبدل (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص ۶۱۸؛ طریحی، ۱۳۷۵ش: ج ۳، ص ۴۳۱): «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد/۱۱) و «لَا يَنْفِي» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ص ۶۱۸)، به کار رفته است. برای نمونه در همنشینی با واژه (حق) در معنای بناحق (بقره/۶۱) و یا با (علم) در معنای بدون علم (أنعام/۱۰) کاربرد یافته است. واژه (بغیر) ۴۱ بار در قرآن تکرار شده و ۷ مورد از آن با (حساب)^۱ بوده است. عبارت (بَغَيْرِ حِسَابٍ) در قرآن نیز در معنای «نفی» آمده و معنای تغییر و تبدل و اثبات «الَّا» در ذیل این عبارت، قابل تصور نیست. اگرچه باید مشخص گردد که این نفی، مربوط به کدام یک از معانی «بی‌شمار بودن»، «نفی حساب و کتاب»، «نفی عوض» و حتی غیر آن است که در مقاله پیش رو به آن پرداخته خواهد شد.

۲-۱-۳. رزق

رزق در دیدگاه لغویان، در معنای آنچه مورد بهره‌برداری است (مَائِتَفِيعٌ بِهِ)، می‌باشد. (ابن - منظور، ۱۴۰۴ق: ج ۱۰، ص ۱۱۵) اصل آن را اعطای در وقت یا غیر وقت می‌دانند و آن بخشی پیوسته است که براساس حال طرف مقابل صورت گیرد، به نحوی که حیات آن در گرو آن بخشش باشد. (مصطفوی، ۱۳۶۸ش: ج ۴، ص ۱۱۵) رزق در ۱۲۳ آیه از قرآن آمده

۱. بقره/۲۱۲، آل عمران/۲۷ و ۳۷، نور/۳۸، زمر/۱۰، غافر/۴۰، ص/۳۹.

بررسی معادل‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در قرآن . . . ۸۳

(عبدالباقی، ۱۳۶۴ش، ص. ۳۱۱) و این حقیقت که اعطای رزق و مالکیت بر آن، بالذات برعهده پروردگار است، مورد تأکید قرار گرفته است: «إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (آل عمران/۳۷) این عطای دائمی از جانب پروردگار، می‌تواند شامل غذا، مال، جاه، علم و گاه نصیب و بهره باشد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص. ۳۵۱)

۲-۲. پیشینه علمی تحقیق

با مروری بر آثار گذشته، مقاله، کتاب و یا پژوهشی که به بررسی ابعاد معنایی عبارت (بَغَيْرِ حِسَابٍ) پرداخته و ترجمه‌های ذیل این عبارت و یا سایر مشتقات ماده (ح س ب) را مورد توجه و مذاقه قرار دهد، یافت نگردید.

روش تحقیق

این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با مروری بر ترجمه‌های مترجمان: موسوی همدانی، الهی قمشه‌ای، خرمشاهی، فولادوند، انصاریان و آیتی در ذیل عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ»، در نظر دارد تا به بررسی میزان دقت و اتقان معادل‌های این عبارت در تراجم مربوطه پرداخته و با در نظر گرفتن سیاق آیات و همنشینی واژگان، معادل صحیح را ارائه نماید.

علل انتخاب ترجمه‌های مذکور به ویژگی‌های این تراجم بازمی‌گردد. با توجه به استعمال ترجمه «آیتی» از معادل‌های تفسیری (علوی‌نژاد، ۱۳۷۴، ص. ۲۵۶) و وفاداری ترجمه انصاریان به متن (طیبی، نبوی، ۱۳۹۸ش، ص. ۷۱) و نیز وضوح و روانی ترجمه فولادوند و وفاداری ایشان در معادل-سازی به زبان مبدأ و استفاده کمتر از اضافات تفسیری، بررسی این ترجمه‌ها را مورد نظر پژوهش قرار داده است. همچنین ترجمه الهی قمشه‌ای نیز از ترجمه‌های روان و عام‌پسند است که گاه در آن اشکالات معنایی مشاهده می‌شود (فلاح، شمسی‌پور، ۱۳۹۶، ص. ۷۷) که بررسی آن را ضروری می‌نماید. ترجمه موسوی همدانی از کتاب «المیزان» که غالباً مورد رجوع پژوهشگران بوده و نیز در رسایی ترجمه، موفق عمل نموده است، به‌عنوان یکی از گزینه‌های انتخابی در این پژوهش است. همچنین متن

جذاب، خوشخوان، دقت بالای ترجمه خرمشاهی (رضایی کرمانی، ۱۳۷۵ش، ص. ۴۰۷) و تأکید بر ترجمه تحت‌اللفظی و متن‌وارگی، یکی از ضروریات بررسی این ترجمه می‌باشد.

۳. بررسی ترجمه‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ»

قرآن در هفت آیه در تبیین برخی موضوعات مرتبط با حوزه زندگی دنیوی و آخروی، از عطا و یا رزقی بی‌حساب (بَغَيْرِ حِسَابٍ) سخن می‌گوید که لغویان و مفسران در ذیل این عبارت معانی متعددی ارائه نموده‌اند. با توجه به همنشینی واژه «رزق» با عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ»، دسته‌بندی مطالب پژوهش نیز براین اساس شکل یافته است که رزق یا عطای مورد نظر آیه، ناظر به کدام گفتمان باشد. در ذیل هر یک از عناوین، آیات مورد بررسی ساختاری و معنایی قرار گرفته و معنایی که به اتقان نزدیک‌تر است، گزینش و میزان دقت و سویه‌گیری مترجمان به این معانی، مورد سنجش و تطابق قرار خواهد گرفت. ابعاد معنایی قابل برداشت از آیات به ترتیب زیر می‌باشد:

۴-۱. دسته اول: معنای مطلق شامل رزق دنیا و آخرت

در برخی آیات، با توجه به معنای آیه، نمی‌توان به صراحت بر دنیا و یا عقبی دانستن رزق حکمی لحاظ نمود و مفسران و لغویان نیز به هر دو وجه معنا اشاره نموده‌اند. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

«زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (بقره/۲۱۲). مترجمان در تبیین عبارت «مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» آن را روزی بی‌شمار خداوند دانسته (فولادوند، ۱۴۱۵ق، ص. ۳۳) و یا از عبارت تحت‌اللفظی (بدون حساب) بهره برده‌اند (موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش، ج. ۲، ص. ۱۶۴؛ انصاریان، ۱۳۸۳ش، ص. ۳۳؛ آیتی، ۱۳۷۶ش، ص. ۳۳؛ الهی قمشاهی، ۱۳۸۰ش، ص. ۳۳؛ خرمشاهی، بی‌تا، ص. ۱۹) ولی برای مخاطب واضح نموده‌اند که این بی‌حساب بودن به معنای بدون محاسبه و بازخواست

بررسی معادل‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در قرآن . . . ۸۵

نمودن و یا بی‌شمار بودن می‌باشد و یا با هر دو معنا، قابل انطباق است. آیه، در ابتدا به زندگی دنیوی کافران و در ادامه درباره‌ی جایگاه معنوی مؤمنان در قیامت اشاره می‌نماید. به نظر می‌رسد که ادامه‌ی آیه فوق، در تقدیر «وَاللَّهُ يَرْزُقُ فِي الْآخِرَةِ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» باشد تا اعلام دارد که نه‌ایتی برای اعطای فضل اخروی به باتقویان، وجود ندارد. آلوسی به نقل از ابن‌عباس این رزق را دنیوی دانسته که در اشاره به تملک مؤمنین به اموال بنی‌قریظه و بنی‌نضیر است و می‌تواند اشاره به رزق اخروی نیز باشد. (آلوسی، ۱۴۱۵ق.، ج. ۱، ص. ۴۹۵) این بی‌حساب‌بودن می‌تواند در معنای بی‌تبعه بودن در دنیا، و بی‌شمار و واخواست بودن در عقبی‌بودن باشد، بدین معنا که هرچقدر خداوند خواهد، روزی دهد، بدون آنکه موردبازخواست قرار گیرد و در سرای جزاء و نعمت، بی‌شمار و بر دوام ببخشد. (میبدی، ۱۳۷۱ش.، ج. ۱، صص. ۵۶۲-۵۵۹) زمخشری این رزق را دنیوی دانسته و معنای این عبارت را توسعه‌ی رزق خود را بر اساس حکمت برشمرده است. (زمخشری، ۱۴۰۷ق.، ج. ۱، ص. ۲۵۴) اگرچه ممکن است معنا، ناظر به دنیا نیز باشد، بدان معنا که خداوند بر مشیت خود، در دنیا به کسی رزق مادی بسیار ببخشد و حال آنکه او به جهت ایمان و تقوا، لایق این ثروت نباشد. وجه دیگر، آن است که خداوند از جایی که مؤمن تصور نمی‌نمود و بر روی آن حسابی نکرده، به او رزق مادی می‌رساند. ممکن است معنا، متعلق به آخرت و نتیجه‌ی ثواب عمل مؤمن باشد و «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در معنای بی‌شماره و نه‌ایتِ تفضل پروردگار به بنده است. (اندلسی، ۱۴۲۰ق.، ج. ۲، ص. ۳۵۳)

می‌توان گفت اتفاق نظری درباره‌ی معنای (بغیرحساب) بین مفسران وجود ندارد. باید دقت داشت که این آیه در سیاق آیات گذشته و به صراحت در ۵ آیه قبل، از معامله‌ای با پروردگار سخن گفته: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره/۲۰۷) و از واژه (یَشْرِي) بهره می‌برد که مورد استعمال در فرآیند یک معامله است. خداوند در ادامه و در آیه ۲۱۲ این سوره، وعده می‌دهد که به فرد فروشنده‌ی جان، بی‌شمار از فضل خود خواهد بخشید.

همچنین «غیرحساب» می‌تواند به معنای عدم حساب‌کشی از رزق بندگان باشد. (اندلسی، ۱۴۲۰ق، ج. ۲، ص. ۳۵۸) زیرا خداوند مهربان‌تر از آن است که انسان را نیازمند قرار داده و سپس در رفع این نیازها از او حساب بخواهد. حال اگر این آیه ناظر به آخرت در نظر گرفته شود، از آن‌جایی که هر چیزی که در محاسبه گنجانده شده، دارای محدودیت و تقدیر بوده و آنچه نامتناهی است، ناگزیر خارج از حساب است، می‌توان به آخری بودن این رزق اطمینان یافت. پس هرچه مربوط به عمل باشد، مورد محاسبه است: «جَزَاءٌ مِّن رَّبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا» (نبا/۳۶) ولی طبق آیه «فَيُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدُهُم مِّن فَضْلِهِ» فضل الهی بر اجر و ثواب عمل افزوده می‌گردد و فوق محاسبه بوده و خداوند رزق اهل بهشت را از این طریق اراده نموده است. در محاورات انسانی نیز می‌گویند فلانی باحساب خرج می‌کند، یعنی بیش از حد کفایت خرج ننموده و یا گویند بی‌حساب و کتاب (زیاده) خرج می‌نماید^۱ و تمام این وجوه معنایی، ممکن و محتمل است و خداوند بهتر آگاه است. بنابراین به نظر می‌رسد دقیق‌ترین معنا آن باشد که چه رزق مرتبط با دنیا و یا آخرت باشد، تفضل پروردگار بی‌شمار بوده و هرگز بازخواستی بر مؤمن و کافر بر آنچه (رزق) بخشیده، نخواهد نمود^۲ و عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در مفهوم «بدون عوض» است. لازم به ذکر است که در این عبارت، یک نوع خصوصیت، قابل مشاهده است و مطلق مردم مدنظر نیستند، زیرا عباراتی چون «مَنْ تَشَاءُ» و «مَنْ يَشَاءُ» مانع از عمومیت معنا می‌گردد. خداوند در آیاتی چون «إِنَّمَا يُؤَقِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر/۱۰) قید «من یشاء» ندارد ولی اجرای (بغیرحساب) می‌دهد که همان فضل بی-انتهای و بدون عوض‌خواهی از بندگان است که خارج از شمارش و بیش از استحقاق اعمال فرد است که در آیه ۲۱۲ سوره بقره، معادل ترجمه «و خدا هر که را بخواهد (در قیامت) بدون عوض‌خواهی، روزی (رزق معنوی) می‌دهد.»، در مقایسه با معادل‌های ارائه شده توسط مترجمان که از واژگان

۱. شاهد تفسیری: رک: فخرالدین رازی، ۱۴۲۰ق: ۳۶۷/۶-۳۷۲

۲. شاهد تفسیری: رک: اندلسی، ۱۴۲۰ق: ۳۵۸/۲

«بی حساب» یا «بی شمار» استفاده نموده‌اند، دقیق‌تر و کامل‌تر می‌نماید. همچنین می‌توان عبارت (رزق معنوی) را نیز به‌عنوان اضافه تفسیری واژه «روزی» در ترجمه لحاظ نمود.

۴-۲. دسته دوم: رزق دنیوی

این دسته به رزق مادی و معنوی که در دنیا بخشیده می‌شود، اشاره می‌نماید: برای نمونه در آیه «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (آل عمران/۲۷) خداوند به قدرت‌های خود در گردش شب و روز و نیز پیدایش حیات از موجودات بی‌جان اشاره می‌نماید. این مواهب وسیع و بی‌نهایت است و خداوند بر اساس مشیت و حکمت خود می‌بخشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش.، ج. ۲، ص. ۴۹۸) در ترجمه‌های مورد نظر پژوهش نیز به عبارت «هر که را خواهی، بی حساب روزی می‌دهی» اکتفا شده است، (فولادوند، ۱۴۱۵ ق.، ص. ۵۳؛ انصاریان، ۱۳۸۳ ش.، ص. ۵۳؛ آیتی، ۱۳۷۶ ش.، ص. ۵۳؛ الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰ ش.، ص. ۵۳؛ خرمشاهی، بی.تا.، ص. ۲۵) تنها در ترجمه *المیزان* در اضافه تفسیری آمده است: «چون کسی از او طلبکار نیست تا به حساب طلبش روزی‌اش دهد.» (موسوی همدانی، ۱۳۷۴ ش.، ج. ۲، ص. ۱۶۴) باید دقت نمود که ارزاق دنیوی به جهت کثرت آن، «بغیر حساب» دانسته شده است، حال آنکه شمارش آن در نزد علم الهی محفوظ است. طبق آیه قبل: «قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (آل عمران/۲۶) می‌توان دریافت که رزق، ناظر به رزق دنیوی (مادی و معنوی) است، (طبرسی، ۱۳۷۷ ش.، ج. ۱، ص. ۱۶۶) زیرا در این آیه نیز اشاره به بهره‌های دنیوی چون فرمانروایی و عزت و ذلت نموده و در آیه بعدی به تغییرات شب و روز و تغییر فصول اشاره می‌نماید. بنابراین ترجمه «هر که را خواهی، در این دنیا بسیار (بی شمار) روزی می‌دهی» در مقابل عبارت «بی حساب» به اتقان و دقت نزدیک‌تر است.

خداوند در آیه شریفه‌ای دیگر به رزقی در دنیا اشاره می‌نماید که حاصل تلاش و دسترنج

آدمی نبوده و خارج از حساب و کتاب عادی مردم به دست می‌آید: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولِ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (آل عمران/۳۷) آیه می‌فرماید که حضرت زکریا (ع)، بر محراب حضرت مریم (س) وارد می‌شدند، و در نزد ایشان رزقی می‌یافتند که امکان وجود آن، جز به مسیر معنوی و ماورائی ممکن نبوده است. در تفاسیر آمده که واژه «رزق» به شکل نکره، دلالت دارد که آن، طعامی معهود در بین مردم نبوده است. همچنین واژه «کَلَّمَا» می‌رساند که این رزق همیشگی بوده و اینکه حضرت مریم (س) در پاسخ به سؤال حضرت زکریا (ع)، آن رزق عظیم را از جانب خدا (رزق بهشتی) می‌داند، بر ویژه بودن آن دلالتی دیگر است؛ زیرا همهٔ ارزاق مردم از جانب خداست؛ اما این رزق از خصوصیت کرامت‌الهی و فیض خارق‌العاده برخوردار است. (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج. ۳، ص. ۱۷۵؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج. ۱، ص. ۳۵۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج. ۲، ص. ۱۳۶) و خداوند به هر که اراده نماید، بر اساس علم خود و قابلیت فرد می‌بخشد و این معنای (بِغَيْرِ حِسَابٍ) است. (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج. ۲، ص. ۱۳۶) باید در نظر داشت، اگرچه این رزق، خصوصیتی معنوی در خود دارد، ولی چون در این دنیا عطا گردیده، در زمرهٔ رزق دنیوی قرار داده شده است.

ترجمه‌های ذیل آیه فوق، آن را رزق بی‌حساب (انصاریان، ۱۳۸۳ش، ص. ۵۴؛ آیتی، ۱۳۷۶ش، ص. ۵۴؛ الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰ش، ص. ۵۴؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش، ج. ۳، ص. ۲۶۶؛ خرمشاهی، بی.تا، ص. ۲۶) و یا بی‌شمار دانسته‌اند. (فولادوند، ۱۴۱۵ق، ص. ۵۴) حال آنکه معادل «بی‌حساب بودن» در اینجا معادل مبهمی است و نیز «رزق داده شده»، از جهت بی‌شمار بودن دارای کرامت و اعجاب نبوده، بلکه این رزق از جهت مبدأ ارسال و تهیهٔ آن، برای این بانوی مؤمنه در معبد، خارج از حساب مادی بوده است و با توجه به دیدگاه‌های تفسیری ارائه شده و در نظر گرفتن سیاق، به نظر می‌رسد ترجمهٔ معادل «همانا خداوند به هر کس بخواهد، (به کرامت)

و خارج از حساب مادی می‌بخشد» به اتقان نزدیک‌تر است.

خداوند در آیه شریفه‌ای دیگر «هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (ص/۳۹) و در اشاره به موهبت‌ها و اختیارات بخشیده شده به حضرت سلیمان (ع)، آن را «بغیر حساب» می‌داند. در برخی تفاسیر، آن را عطای بی‌اندازه می‌داند که اگر از آن، زیاد بذل و بخشش شود، کم نگردد. (طباطبائی، ۱۴۱۷ق.، ج. ۱۷، ص. ۲۰۵) و یا اعلام می‌دارد که علاوه بر پایان‌ناپذیری آن پس از بخشش، دست تو در اعطاء و منع، باز است (اختیارات وسیع) (زمخشری، ۱۴۰۷ق.، ج. ۴، ص. ۹۶؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش.، ج. ۱۹، ص. ۲۸۹) و یا به معنای آن است که عطای ما به تو از باب تفضل بوده (طبرسی، ۱۳۷۲ش.، ج. ۸، ص. ۷۴۴) یا بدان معنا که در قیامت در قبال این عطاء، مورد پرسش و حساب و کتاب قرار نمی‌گیری. (بلخی، ۱۴۲۳ق.، ج. ۳، ص. ۶۴۷؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش.، ج. ۸، ص. ۷۴۴) همچنین از آنجا که خداوند در دو آیه گذشته می‌فرماید: «وَالشَّيَاطِينِ كُلِّ بَنَاءٍ وَ غَوَاصٍ * وَءَاخِرِينَ مَقْرَنِينَ فِي الْأَصْفَادِ» (صص. ۳۸-۳۷) معنای آیه ۳۹، آن است که هر کس از شیاطین را که می‌خواهی و به صلاح می‌دانی آزاد کن و یا در بند نگهدار. (زمخشری، ۱۴۰۷ق.، ج. ۴، ص. ۹۶). آنچه که از تنوع اقوال حاصل می‌گردد آن است که بدون در نظر گرفتن سیاق آیات و نیز سایر قواعد تفسیری نمی‌توان درباره این آیه به صراحت سخن گفت. در یک نگاه ساختاری به کل آیات سوره «ص»، می‌توان دریافت که تأکید و تناسب آیات به بیان سرنوشت اقوام نوح، ثمود و عاد... اشاره داشته و بعد از آن نیز به ذکر انبیای الهی چون داود، سلیمان، ایوب، ابراهیم (علیهم‌السلام) و... پرداخته است. در این سوره بعد از بیان داستان قضاوت حضرت داود (ع)، از عظمت شأن، ملک، اختیار و تسلط حضرت سلیمان بر چیزهایی که نوعاً انسان بر آن توان تسلط ندارد—چون تسلط بر باد و شیاطین و...—سخن به میان آورده و از این رو «بغیر حساب» می‌تواند با توجه به کثرت، متعلق به این عطاء باشد. در این آیه، «هَذَا عَطَاؤُنَا» مبتدا و خبر بوده و حرف «فاء» در «فَامْنُنْ» جزائیه است، (آلوسی، ۱۴۱۵ق.، ج. ۱۲، ص. ۱۹۵) و از

آنجا که آیات بعدی با واژگان «مَاب، عَذَاب، شَرَاب، اَلْبَاب، اَوَاب» به پایان می‌رسد، این دیدگاه که «بَغَيْرِ حِسَابٍ» به جهت رعایت فاصله، منفصل از «عَطَاؤُنَا» آمده است، را تقویت می‌نماید. طبق سیاق آیات گذشته، عطای الهی به حضرت سلیمان (ع) به حقیقت از کثرت و اعجاب برخوردار بوده به نحوی که برای آدمی امکان شمارش آن وجود ندارد. کتب اعراب القرآن نیز «بغیر حساب» را متعلق به «عَطَاؤُنَا» می‌دانند. (ر.ک.: درویش، ۱۴۱۵ق، ج. ۸، ص. ۳۶۱؛ دعاس، ۱۴۲۵ق، ج. ۳، ص. ۱۲۵؛ صافی، ۱۴۱۸ق، ج. ۲۳، ص. ۱۲۶) بنابراین طبق متن آیه، خداوند بعد از بیان قدرت سلیمان در تسخیر باد و شیاطین، آن را عطایی کثیر می‌داند و عبارت «فَأَمْنٌ أَوْ أَمْسِكُ» در ادامه تعظیم حضرت سلیمان (ع)، اعلام می‌دارد که طبق آنچه در حصر و ضبط توسست، تدبیر و عمل بنما که قدرت تصرف این امور، در کف اراده توسست و این اعلام نیز، خود اختیار دیگری بر اختیارات داده شده است؛ همچنین عطای مورد ذکر در آیه، در پاسخ به آیه «قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي - وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّيَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ» (ص/۳۵) آمده است که در آیه ۳۹، خداوند عطا و بخشش خود، در درخواست «هَبْ لِي مُلْكًا»، را بی حساب می‌داند.

در ترجمه‌های مدنظر پژوهش، «بَغَيْرِ حِسَابٍ» را یا به بخشش «فَأَمْنٌ» نسبت داده‌اند (فولادوند، ۱۴۱۵ق، ص. ۴۵۵؛ الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰ش، ص. ۴۵۵؛ خرمشاهی، بی.تا، ص. ۱۵۴) یا آن را متعلق به «عَطَاؤُنَا» دانسته‌اند، (انصاریان، ۱۳۸۳ش، ص. ۴۵۵؛ آیتی، ۱۳۷۶ش، ص. ۴۵۵؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش، ج. ۱۷، ص. ۳۰۷) اما مشخص ننموده‌اند که این عطاء از چه نظر بی حساب است. آیا به جهت کثرت عطاء لحاظ شده است و یا در تقدیر، «هذا عطاءنا بفضلٍ بغیر حساب» است؟ بدون شک قدرت‌ها و اختیارات داده شده به حضرت سلیمان (ع)، به جهت کثرت و نیز به جهت نوع و کیفیت، دارای شگفتی بوده و در قدرت آدمی نیست تا آن را به شماره درآورد (بغیر حساب). اگرچه این عطای بدون حساب، به فضل پروردگار بوده است، اما دلالتی قطعی و جدی بر معادل‌سازی آن در مقام ترجمه وجود ندارد و لذا عبارت «این عطای کثیر و بی شمار

بررسی معادل‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در قرآن ... ۹۱

ماست، به هر که خواهی ببخش و از هر که خواهی بازدار.» در مقابل ترجمه‌های بالا از دقت و وضوح بالاتری برخوردار است که یا در انتساب «بَغَيْرِ حِسَابٍ» به «فَأَمْنٌ» دچار اشکال بوده و یا معنای واضح و معادل دقیقی برای بی‌حساب بودن عطاء، ارائه ننموده‌اند.

۳-۴. دسته سوم: رزق اخروی

دسته سوم از آیات به رزقی که در سرای اخروی نصیب انسان می‌گردد، اشاره داشته و به جهت کیفی و کمی متناسب با آن عالم می‌باشد. برای نمونه خداوند در قرآن می‌فرماید:

«رَجَالٌ لَّا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (نور/۳۷-۳۸) آیه در عوض کسانی که تجارت و خرید و فروش، آنها را از ذکر خداوند و اقامه نماز و ادای زکات باز نمی‌دارد، وعده جزای خیر داده و عنوان می‌دارد که به فضل خویش بر این اجر می‌افزاید که خداوند بغیر حساب روزی می‌بخشد. طبق دیدگاه مفسران، این رزق بر حسب استحقاق نبوده (زمخشری، ۱۴۰۷ق. ج. ۳، ص. ۲۴۳؛ رازی، ۱۴۲۰ق. ج. ۲۴، ص. ۳۹۹؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹ق. ج. ۷، ص. ۷۹) و این فضل الهی است که بی‌حساب بوده (میبدی، ۱۳۷۱ش. ج. ۶، ص. ۵۳۹) و از روی جود و کمال قدرت و احسان خویش می‌بخشد (رازی، ۱۴۲۰ق. ج. ۲۴، ص. ۳۹۹) پس این محاسبه در قیامت با چشم‌پوشی از نقاط نقص اعمال، صورت گرفته (طباطبائی، ۱۴۱۷ق. ج. ۱۵، ص. ۱۲۹) و قابل محاسبه نیست (ابن‌عجیبه، ۱۴۱۹ق. ج. ۴، ص. ۴۵) و با توجه به ابدیت زندگی اخروی، اتمام-ناپذیر و بی‌نهایت است.

در ترجمه‌های آیه فوق، تنها به معادل «خدا به هر که بخواهد بی‌حساب روزی می‌دهد» اشاره شده است. (فولادوند، ۱۴۱۵ق. ص. ۳۵۵؛ انصاریان، ۱۳۸۳ش. ص. ۳۵۵؛ آیتی، ۱۳۷۶ش. ص. ۳۵۵؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش. ج. ۱۵، ص. ۱۶۶؛ خرمشاهی، بی.تا. ص. ۱۲۱) الهی قمشه-ای نیز آن را روزی بی‌حد دانسته که ناظر به کثرت آن بوده و معادل دقیق‌تری است. (الهی

قمشه‌ای، ۱۳۸۰ش، ص. ۳۵۵) بنابراین پیشنهاد می‌گردد، در ترجمه معادل این آیه، بر «کثرت رزق» تأکید گردد.

خداوند در آیه دیگر در خصوص رزق بی حساب خویش در سرای جاویدان می‌فرماید:

«يَقَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَّعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ * مَن عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَن عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنَّثِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ» (غافر/ ۴۰-۳۹) در این آیه پس از توصیف دنیا و آخرت، اعلام می‌دارد که اگر کسی سیئه‌ای مرتکب شود، به همان مقدار مجازات می‌گردد و هر مؤمنی از زن و مرد، عمل صالحی انجام دهد، در بهشتی وارد می‌گردد که در آن از روزی بغیر حساب، بهره می‌برد. (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج. ۱۷، ص. ۳۳۳) «يُرْزَقُونَ» در آیه، حال برای فاعل «يَدْخُلُونَ» است. (صافی، ۱۴۱۸ق، ج. ۲۴، ص. ۲۵۰) و این آیه متضمن معنای تفضل الهی بر مؤمنان و کثرت رحمت او و نیز ترغیب ایشان بر عمل صالح است. (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج. ۱۲، ص. ۳۲۳؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج. ۴، ص. ۱۶۸) بنابراین مراد از «بَغَيْرِ حِسَابٍ» کثرت است. در ذیل آیه «يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ»، ترجمه «در آن بی حساب، روزی یابند» معادل‌سازی شده است. (فولادوند، ۱۴۱۵ق، ص. ۴۷۱؛ انصاریان، ۱۳۸۳ش، ص. ۴۷۱؛ آیتی، ۱۳۷۶ش، ص. ۴۷۱؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش، ج. ۱۷، ص. ۴۹۴؛ خرمشاهی، بی‌تا، ص. ۱۵۹). الهی قمشه‌ای نیز آن را روزی بی حساب و نعمت بی‌شمار دانسته که معادل دقیق‌تری است. (الهی قمشه‌ای، ۱۳۸۰ش، ص. ۳۵۵)؛ بنابراین، در ترجمه باید «کثرت و بی‌شماری» به جای «بی حسابی» مورد تأکید قرار گیرد.

خداوند در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

«قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر/ ۱۰) در برخی کتب اعراب القرآن آمده است که عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» حال برای «أَجْرَهُمْ» است (صافی، ۱۴۱۸ق، ج. ۲۳، ص. ۱۵۹؛ درویش،

۹۳ بررسی معادل‌های عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» در قرآن . . .

۱۴۱۵ق. ج. ۸، ص. ۳۹۹؛ دعاس، ۱۴۲۵ق. ج. ۴، ص. ۶) که مفید کثرت و جزای تام و کامل برای صابران می‌باشد که اعمالشان مورد محاسبه قرار نگرفته و ثوابشان به وزن کارشان برآورد نمی‌شود. در روایات است که هنگامی که دیوان اعمال باز شده، موازین نصب می‌شود، برای اهل بلاء میزان و دیوانی وجود ندارد. (طباطبائی، ۱۴۱۷ق. ج. ۱۷، ص. ۲۴۳؛ طبرسی، ۱۳۷۲ش. ج. ۸، ص. ۷۶۷؛ طوسی، بی.تا، ج. ۹، ص. ۱۴؛ بن‌عاشور، بی.تا، ج. ۲۴، ص. ۳۹؛ قرطبی، ۱۳۶۴ش. ج. ۱۶، ص. ۲۴۱) جهت درک معنای دقیق «بغیر حساب» باید از سیاق واژگانی یاری جست. واژه «يُوقَى» که از ماده «وفی» و به معنی اعطاء تام و کامل است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق. ج. ۸، ص. ۴۱۰؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق. ص. ۸۷۸) از یک سو و عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» حاکی از دریافت تام اجری بی‌شمار در قبال تحمل رنج و سختی‌هاست. این نظر در روایات نیز مورد توجه قرار گرفته است.^۱ البته جمع روایات نیز متناقض نیست. این اجر کثیر می‌تواند بدون محاسبه اعمال به تمام و کمال دریافت گردد. ترجمه‌های ذیل این آیه، آمده‌است که «فقط شکیبایان پاداششان را کامل و بدون حساب دریافت خواهند کرد.» (فولادوند، ۱۴۱۵ق. ص. ۴۵۹؛ انصاریان، ۱۳۸۳ش. ص. ۴۵۹؛ آیتی، ۱۳۷۶ش. ص. ۴۵۹؛ موسوی همدانی، ۱۳۷۴ش. ج. ۱۷، ص. ۳۵۳؛ الهی‌قمشه‌ای، ۱۳۸۰ش. ص. ۴۵۹؛ خرمشاهی، بی.تا، ص. ۱۵۵) که اگر با عبارت «فقط شکیبایان پاداش کثیرشان را کامل و بدون محاسبه دریافت خواهند کرد» جایگزین شود، مناسب‌تر و شامل هر دو معنای قابل استنباط از آیه است.

۴. نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل آیات شامل عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ» و در نظر گرفتن معنای لغوی و نیز سیاق واژگانی حامل نتایج زیر است:

۱. امام صادق (ع) می‌فرماید: «اگر مؤمن می‌دانست که در برابر مصائب چه پاداشی دارد، آرزو می‌کرد بدنش با قیچی قطعه قطعه شود.» (کلینی، ۱۴۰۷ق. ج. ۲، ص. ۲۵۵)

۱. واژه «حساب» در همنشینی با واژه «غیر» در معنای نفی ظاهر گردیده و بازتاب معانی چون کثرت، «نفی حساب و کتاب»، «نفی عوض» و یا غیر این دو می‌باشد. همچنین اینکه «رزق» یا «عطا»ی مورد نظر آیه، متعلق به دنیا یا آخرت و یا هر دو باشد، نیز در انتخاب ترجمه صحیح سودمند است.

۲. در هفت آیه شامل عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ»، آیه ۲۱۲ سوره بقره، ناظر به رزق دنیا و آخرت و در معنای بدون عوض خواهی بوده است. آیه ۲۷ سوره آل عمران و ۳۹ سوره ص، در حوزه رزق دنیوی و در معنای کثرت بوده و آیه ۳۷ همین سوره، رزق داده شده به حضرت مریم (س) را خارج از محاسبات مادی برمی‌شمارد. همچنین در سه آیه سوره‌های نور/۳۸، غافر/۳۹، زمر/۱۰، که ناظر به زندگی آخروی است، معنای کثرت مورد نظر بوده است، اگرچه معنای بدون محاسبه «نفی حساب و کتاب» نیز از آیه ۱۰ سوره زمر قابلیت استنباط دارد.

۳. درک سیاق و توجه به نظام معنایی حاکم بر هر دسته از آیات شامل عبارت «بَغَيْرِ حِسَابٍ»، می‌تواند به مترجم در گزینش الفاظ معادل و اتخاذ کنشی مناسب در تأثیرگذاری بر مخاطب، کمک شایانی نماید. بنظر می‌رسد مترجمان در تعیین اینکه رزق مورد نظر آیه، متعلق به کدام سرای—دنیا یا آخرت—بوده و معنای دقیق حساب در این آیه چه می‌تواند باشد، دقت لازم را به عمل نیاورده و یا اعلام معنای دقیق را ضرور ندانسته‌اند. تنها در ترجمه الهی‌قمشه‌ای در دو آیه، ترجمه ارائه شده، با معادل‌های ارائه شده پژوهش حاضر، دارای نزدیکی و تطابق بوده است.

منابع:

- قرآن کریم (۱۴۱۵ق.م). ترجمه: محمد مهدی فولادوند، قم: دارالقرآن الکریم.
 قرآن کریم (۱۳۸۴ش.). ترجمه: سیدعلی موسوی گرمارودی، تهران: نشر قدیانی.
 قرآن کریم (۱۳۷۴ش.). ترجمه: عبدالمحمد آیتی، تهران: انتشارات سروش.
 قرآن کریم (۱۳۸۳ش.). ترجمه: حسین انصاریان، قم: انتشارات اسوه.
 قرآن کریم (۱۳۸۰ش.). ترجمه: مهدی الهی‌قمشه‌ای، قم: انتشارات فاطمه الزهراء.

- قرآن کریم (بی.تا.). ترجمه: بهاء‌الدین خرمشاهی، نشر دیجیتال مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان.
- اندلسی، ابوحیان محمد بن یوسف (۱۴۲۰ق.). *البحر المحیط فی التفسیر*، بیروت: دارالفکر.
- اندلسی، عبدالحق بن غالب ابن عطیه (۱۴۲۲ق.). *محرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن سیده المرسی، علی بن اسماعیل (بی.تا.). *المحکم والمحیط الاعظم*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن عاشور، محمد بن طاهر (بی.تا.). *التحریر والتنویر*، بی.نا. بی.جا.
- ابن عجبیه، احمد بن محمد (۱۴۱۹ق.). *البحر المدید فی تفسیر القرآن المجید*، قاهره: دکتر حسن عباس زکی.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو (۱۴۱۹ق.). *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق.). *لسان العرب*، چاپ سوم، بیروت: دارصادر.
- آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵ق.). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- بلخی، مقاتل بن سلیمان (۱۴۲۳ق.). *تفسیر مقاتل بن سلیمان*، تحقیق: عبدا. محمود شحاته، بیروت: دار احیاء التراث.
- حسینی زبیدی، محمد بن محمد بن عبدالرزاق (بی.تا.). *تاج العروس*، بی.جا: دارالهدایه.
- درویش، محی‌الدین (۱۴۱۵ق.). *إعراب القرآن و بیانه*، سوریه: دارالارشاد.
- دعاس، قاسم (۱۴۲۵ق.). *اعراب القرآن الکریم*، سوریه: دارالفارابی للمعارف.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق.). *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت: دارالعلم.
- رازی، محمد بن عمر (فخرالدین) (۱۴۲۰ق.). *مفاتیح الغیب*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- رضایی کرمانی، محمد علی (۱۳۷۵ش.). *نقدی بر ترجمه جدید قرآن ترجمه خرمشاهی*، *مجله قرآن پژوهی*، صص. ۴۰۷-۳۹۲.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷ق.). *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، بیروت: دارالکتب العربی.
- صافی، محمود بن عبدالرحیم (۱۴۱۸ق.). *الجدول فی اعراب القرآن*، بیروت: دارالرشید مؤسسه ایمان.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۴۱۷ق.). *تفسیر المیزان*، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش.). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش.). *مجمع البحرين*، تهران: کتابفروشی مرتضوی.

- طوسی، محمد بن حسن (بی.تا.). *التبیین فی تفسیر القرآن*، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- طیبی، علیرضا؛ نبوی، سیدمجید (۱۳۹۷ش.). نقد و بررسی ترجمه قرآن حسین انصاریان، *احسن الحدیث*، شماره ۵، صص. ۶۹-۸۷.
- عبدالباقی، محمد فؤاد (۱۳۶۴ش.). *المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم*، تهران: نشر اسماعیلیان.
- علوی نژاد، سیدحیدر (۱۳۷۴ش.). نگرشی به ترجمه قرآن استاد آیتی، *پژوهش‌های قرآنی*، صص. ۲۴۹-۲۶۶.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق.). *العین*، قم: انتشارات هجرت.
- فلاح، ابراهیم، شمسی پور، معصومه (۱۳۹۶ش.). نقد و بررسی سه ترجمه معاصر (مطالعه موردی الهی قمشه‌ای، فولادوند، آیتی). *فصلنامه مطالعات نقد ادبی*، دوره ۱۲، شماره ۴۵، صص. ۶۳-۸۰.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱ش.). *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
- قرطبی، محمد بن احمد (۱۳۶۴ش.). *الجامع لأحكام القرآن*، تهران: انتشارات ناصر خسرو.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق.). *الکافی*، تهران: دارالکتب‌الاسلامیه.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷ش.). *ترجمه تفسیر جوامع الجامع*، مترجمان، مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
- مصطفوی، حسن (۱۳۶۰ش.). *التحقیق فی کلمات القرآن*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ش.). *تفسیر نمونه*، قم: دارالکتب‌الاسلامیه.
- میبدی، رشید الدین (۱۳۷۱ش.). *کشف الأسرار و عده الأبرار*، تهران: انتشارات امیرکبیر.

Examining the Equivalents of the Phrase "Be'ghayr-i Hesāb" (without calculation) in the *Qur'an*:

A case study of translators (Mousavi Hamedani, Elahi Ghomshei,
Khorramshahi, Fooladvand, Ansarian, Ayati)¹

_____ Fatemeh Qorbani Laktarashani² & Habibollah Halimi Jeloudar³

Abstract

Semantic equality and the selection of appropriate equivalents under words and phrases are among the issues that should be considered in translating texts. Matter of (*hā, sin, bā*) has been used in the *Qur'an* with relatively high frequency and in various semantic ranges. This research descriptively-analytically examines the translations of the following verses, including the words "without calculation", and according to the lexical and historical sources and reflecting on the context and structure of the verses in question, provides more accurate institutionalization and translation (Fooladvand, Ayati, Elahi Ghomshei, Mousavi Hamedani, Ansarian) has been considered. The result is that most of the above translators, in presenting the translation (Be'ghayr-i Hesāb) have used the equivalent of the hand tail (without calculation) and despite the semantic multiplicity of this phrase in different verses, have not adopted an exact equivalent for it. Ghomshei's divine translation has been used more accurately in equating than other translations. The considered equations of the phrase (Be'ghayr-i Hesāb) include "plurality", "without calculation", "without compensation", "out of material calculations", which can be deduced according to the meaning of sustenance and gift in the verse and also according to the context of the verses.

Keywords: "Be'ghayr-i Hesāb", calculation, other, sustenance, the *Qur'an*, translation

-
1. This paper was received on 21.02.2021 and approved on 22.05.2022.
 2. Postdoctoral Student of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, Mazandaran University, Sari, Iran; email: f.qrb2017@gmail.com
 3. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Theology and Islamic Studies, Faculty of Theology, Mazandaran University, Sari, Iran; email: jloudar@umz.ac.ir